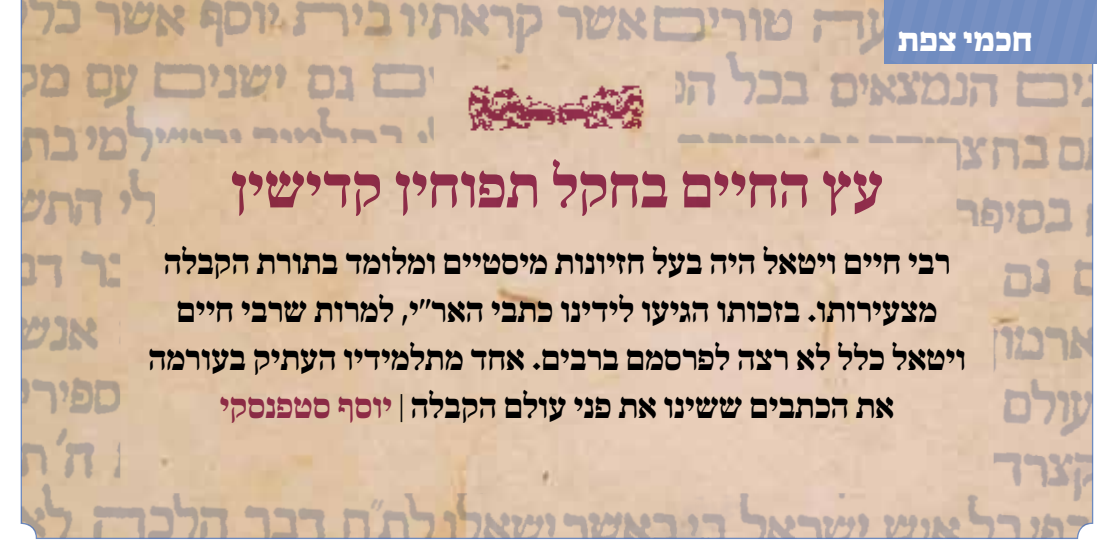

צפת בזוהרה

במשך כמאה שנה הייתה צפת המקום החשוב ביותר בעולם היהודי. תסיסה רוחנית כבירה התרחשה בה, פוסקי הלכה עצומים, מקובלים, מיסטיקנים אדירים ופייטנים חשובים פעלו בתוכה, ויהודים רבים עלו אליה וראו בה מקור השראה וסמכות רוחנית. דיוקנה של תקופה

איל דודסון | יוסף סטפנסקי
יואב שורק

עץ החיים בחקל תפוחין קדישין

רבי חיים ויטאל היה בעל חזיונות מיסטיים ומלומד בתורת הקבלה מצעירותו. בזכותו הגיעו לידנו כתבי האר"י, למרות שרבי חיים ויטאל כלל לא רצה לפרסמם ברבים. אחד מתלמידיו העתיק בעורמה את הכתבים ששינו את פני עולם הקבלה | יוסף סטפנסקי

בכ"ה באב של"ה (1575), שלוש שנים לאחר מותו הפתאומי של רבי יצחק לוריא – האר"י – חתמו 12 ממקובלי צפת על שטר התחייבות:

להיות בחברה אחת ... ככל אשר יורונו מורינו ... כמוהר"ר רבי חיים ויטאל ... ולא נגלה לזולתנו שום סוד מכל מה שנשמע מפיו בדרך האמת ... ואפילו ממה ששמענו מפי מורנו הרב ז"ל הנזכר [האר"י] לא נוכל לגלותו בלי רשותו [של רבי חיים ויטאל] ... והמשך קבלה זו היא מהיום ועד עשרה שנים רצופין [יוסף אביב"י, 'קבלת האר"י', כרך א', עמ' 38].

על השטר חתמו בחירי המקובלים שלמדו אצל האר"י בזמן שהותו הקצרה – אך המשפיעה – בצפת (1570-1572). יחד אתם היו גם אחרים, צעירים יחסית, שלא זכו להימנות על החבורה המיוחסת של תלמידי האר"י עצמו, אך ראו עצמם תלמידי תלמידו – רבי חיים ויטאל. בין האחרונים היה גם רבי יהושע ן' [אבן] נון, שהפך תוך שנים מועטות לרמות מפתח בקהילה הצפתית בזכות הונו והודות לכישוריו.

בעל החזיונות

רבי חיים ויטאל קלברוזה (או קאלבריס, על שם אזור קלבריה באיטליה שממנו הגיע אביו. ויטאל' הוא תרגום לטיני של שמו 'חיים') נולד כנראה בצפת ב-1542, בניגוד למרבית רבני צפת בתקופת הזוהר שלה במאה ה-16, שהיגרו אליה כתוצאה מהפריחה הרוחנית שהתרחשה בה. עוד בהיותו נער בוגר למד את תורת הנגלה אצל רבי משה אלשיך, שממנו גם קיבל לבסוף סמיכה לרבנות ב-1590, ואת תורת הנסתר אצל רבי משה קורדובירו (הרמ"ק). רבי חיים ויטאל (רח"ו) למד גם אלכימיה, אסטרונומיה ורפואה ואף כתב חיבורים בתחומים אלה. הנופים המרהיבים של הגליל העליון וצפת שבתוכם

גדל השפיעו עליו רבות – בהקיץ וגם בשנתו. במשך השנים חזה רח"ו חזיונות רבים, גם קודם לעליית האר"י לצפת ב-1570, גם בזמן שלמד אצל האר"י, וגם במהלך השנים הארוכות שבהן בילה מחוץ לצפת, בירושלים ובדמשק, שם נפטר ונקבר ב-1620. את חזיונותיו קיבץ כעשר שנים לפני מותו בספרו האוטוביוגרפי 'ספר החזיונות'. חיבור זה, שרח"ו לא התכוון לפרסם, הוא מקור חשוב ביותר לשחזור נופה העירוני של צפת, על מוסדותיה השונים ועל הגברים והנשים המיוחדים שהרכיבו את קהילתה היהודית באותה תקופה.

עוד טרם בואו של האר"י אנו עדים לחלומות של חיים ויטאל הצעיר, שבהם הוא פוגש את המשיח בראש הר מירון: "על ראש ההר הגדול שלמערב צפת בתחילת ההר באמצע שני הראשים הגדולים אשר לו" ('ספר החזיונות', מהדורת משה מ' פיירשטיין, יד יצחק בן-צבי, עמ' 72) – תיאור מדויק של האוכף בין שתי פסגות ההר. עם המשיח הוא 'הולך' לירושלים, מקים את בית המקדש, ואף פוגש את הכהן הגדול, שאינו אלא שכנו מצפת, רבי ישראל הלוי. בחלום נוסף הוא יוצא עם שכן אחר ל"חומת המגדל הישן בצפת" – כוונתו כנראה לשרידי המבצר הצלבני

חזית בית הכנסת האר"י האשכנזי בצפת. בית הכנסת עצמו נבנה כנראה ב-1778 על ידי חסידים תלמידי הבעל שם טוב, והוא בית הכנסת החסידי הראשון בארץ ישראל. בית הכנסת חרב ברעידות האדמה הגדולות של 1759 ו-1837 ושופץ פעמיים באדיבות האדריכלים אמיר פרינדיץ ואורית סופר רשות העתיקות. תחום שימור

www.segulamag.com

הקיימים עד היום בראש גבעת צפת – "ללוות את שבת מלכתא ביציאתה כדרך שאתה נוהג להקביל פניה בכניסתה" (שם, עמ' 76). חיזיון אחר עוזר לנו לאתר את אחד מבתי הכנסת החשובים בימיו – 'גריגוס', בית הכנסת של עולי סלונקי שביוון, צאצאי מגורשי ספרד, שבו נהג להתפלל:

בשנה הנוכרת [ש"ל, 1570] חלמתי שהיה שמחת תורה והייתי מתפלל בבית הכנסת של יוונים שבצפת. והיו שם הרב רבי משה קורדואירו ואדם אחד גדול מאוד ממנו במעלה ... והם חילו פניי שאקום ואהיה שליח ציבור ואתפלל תפילת מוסף של החזרה בקול רם. ואקום ואתפלל תפילת שחרית של חול עד תשלום ברכת "מצמיח קרן ישועה". ותיכף פסעתי ג' פסיעות ואמרתי "עושה שלום" וכו'. ויצעקו כל הקהל עליי ויאמרו לי: למה אינך משלים כל שמונה עשר ברכות? ויענו שני החכמים הנוכחים ויאמרו להם: שתוקו, כי יודע הוא מה שעושה, וכך הוא צורך השעה ... אחר כך יצאתי אני מן בית הכנסת וראיתי אנשים הרבה יוצאין לטייל בשדה ולהוליך שם מאכל ומשתה, כי יום מועד היה, כנזכר. ואלך גם אני עמהם לעסוק שם בתורה, אך לא לאכול. ויבואו עלינו שוללים [שודדים] וישללו כל מה שלנו ויקחו את כסותי העליון מעליי, שהיה לבוש מועד נאה. ואברח ואכנס בעיר אל תוך בית הכנסת ואתפלל ואומר: גלוי לפניך כי אני לא יצאתי לטייל או לאכול, כאשר האנשים שיצאו, רק לעסוק שם בתורה ולמה אירע לי כך? והנה איש אחד נכנס וכסותי בידו ויאמר לי: נתקבלה תפילתך לפני ה' יתברך, כי לא יצאת שם רק לעסוק בתורה, והחזירו לך כסותך (שם, עמ' 79).

חלום זה מתאר שדה, ומן הסתם הוא 'חקל תפוחין קדישין' (שדה התפוחים הקדושים) שבו בחר האר"י מאוחר יותר לקבל את השבת עם תלמידיו. תיאור השדה של האר"י, בסמיכות לבית הכנסת היווני, מופיע גם בעדותו של רבי שמחה בן יהושע מזאלאויץ, מראשוני החסידים שעלו לארץ ישראל, ב-1764:

כל ימי היותי שם [בצפת] הייתי

www.segulamag.com

עוד טרם בואו של האר"י אנו עדים לחלומות של חיים ויטאל הצעיר, שבהם הוא פוגש את המשיח בראש הר מירון

ארון הקודש של בית הכנסת האר"י האשכנזי צילום: אנצ'ו, סוכנות ג'יני

מצטער שאני מתפלל מנחה בערב שבת ביחיד ולא אוכל לכוון השעה שהציבור מתפלל, ואמרו לי שיש הסכמה, שהוא חרם בלשונם, שלא להתפלל מנחה ערב שבת בציבור רק בבית הכנסת של גריגוס מימות האר"י ז"ל ואילך, והטעם, שבימי האר"י ז"ל התפללו כל הקהל בבית הכנסת של גריגוס שהוא מצפון לעיר, ואחר מנחה אמרו "לכה דודי נצא השדה" והלכו מבית הכנסת אל השדה. בית הכנסת והשדה מרוצף באבני גזית וכותל סביב עד חצי קומת אדם, וזהו נקרא שדה, והוא מכוון ונראה מנגד קבר בעל הזוהר שבמירון, ושם האר"י ז"ל קיבל שבת עם כל הקהל שבצפת (אברהם יערי, 'מסעות ארץ ישראל', עמ' 412).

בית הכנסת האשכנזי 'האר"י', שנבנה כנראה ב-1778 על גבי אותו שדה על ידי הקהילה החסידית הקטנה שהחלה אז להתבסס, זכאי לתואר 'בית הכנסת החסידי הראשון בארץ ישראל'. מעט מדרום לו היה 'בית הכנסת גריגוס מימות האר"י' שהיום עומד על מקומו 'בית מדרש האר"י'. הכתובת על האבן הסמוכה לבית הכנסת, שנחקה ב-1745 ובה שם ספרדי מובהק – "שלמה מיה / יוסף קאטלאנו [...] איר התקה" – מעידה שאכן היה במקום בעבר בית כנסת ספרדי.

מים מבארה של מרים

על פי עדותו היה רח"ו תלמידו העיקרי של האר"י בשנתיים שבהן חי בצפת. קצרה היריעה מלתאר פרק זמן קצר זה שעיצב את דמותו ההיסטורית. לאחר שהאר"י הגיע לצפת, ובעיקר לאחר מותו של הרמ"ק בקיץ 1570, התחילו להסתובב שמועות על גדולתו ועל ייחודו של האר"י כמיסטיקן בעל השגות וכמהפכן במחשבת הקבלה. רח"ו, שהחשיב עצמו כבר אז כבקי גדול בקבלה, ביקש לתהות על קנקנו של האר"י ובחן אותו בעזרת שאלה בפרשנות של קטע סתום בספר הזוהר. האר"י השיב לו "בסודות נפלאות שרמזם הרשב"י אשר לא שמעה אוון אדם מעולם" (שבחי האר"י, ורשה 1875, עמ' ט'). רח"ו נבהל וכמעט פרח נשמתו. למרות הפצרותיו סירב האר"י ללמד אותו בטענה שהוא אינו ראוי לשמוע יותר, אולם רח"ו לא ויתר והתחיל במסע שכנוע: הוא לבש שק ואפה, צעק, בכה והתחנן בפני האר"י שימשיך ללמדו. האר"י השתכנע, הרשה לו לשבת בין 'החברים', ומהר

מאוד הפך רח"ו לבכיר תלמידיו, אלא שהיה לומד ושוכח, לומד ושוכח. את הפתרון לבעיה מצא האר"י במהלך טיול בטבריה. רבי יעקב צמח, מתלמידי רבי חיים ויטאל ובין מפרסמי כתביו, מתאר בספריו 'נגיד ומצוה' ו'משיבת נפש' את סיפור המעשה: האר"י ותלמידו יצאו לשיט בספינה קטנה והגיעו אל מקומה של 'באר מרים' בכנרת. אז מילא האר"י כוס מים מבין העמודים של בית הכנסת הישן שסימנו את מקום הבאר, הגיש אותה לרח"ו ואמר: "עכשיו תשיג בואת החכמה, כי אלו המים ששתית היו מבאר של מרים". ואכן, לאחר שתיית המים החל רח"ו "ליכנס בעומק החכמה הזאת" (רבי יעקב חיים צמח, 'ספר נגיד ומצוה', תשכ"ה, עמ' ו'), והצליח להבין וגם לזכור את תורת האר"י.

לאחרונה אותר המקום שבו השקה כנראה האר"י את תלמידו הנאמן מים, סמוך לחופה של טבריה. היום האתר יבש בשל השפל בכנרת, ולכן ניתן לראות במקום את שרידי העמודים המוזכרים על ידי רבי יעקב צמח.

ההדלפה הגדולה

לאחר מותו של האר"י החל רבי חיים ויטאל במלאכה שתעסיק אותו במשך שארית ימיו – כתיבה, מחיקה, עריכה מחדש וגניזה של כתבים רבים הכוללים חומר רב ועצום ששמעו הוא וחבריו המקובלים מפי האר"י. מדובר בפרויקט ענק שהוא בחר להוביל בעצמו וגם דרש עליו זכות יוצרים

שער הספר 'נגיד ומצוה' מאת רבי יעקב צמח, אמסטרדם 1712. בספר מתואר האירוע שבו שתה רבי חיים ויטאל ממי 'באר מרים' שפתחו בפניו את שערי חכמת הסוד
למטה: אתר 'באר מרים' בחוף טבריה, שנות העשרים של המאה העשרים
כאדיבות רשות העתיקות
בתמונה הקטנה: דיוקן של האר"י שהיה תלוי בבית הכנסת האר"י האשכנזי עד שנגנב ב-2010
צילום: יוסף סטפנסקי

בלעדית. על המלאכה הסיוזיפית של עריכת הכתבים ועל הדאגה שהחומר לא יופץ ברבים נוסף הצער שידע במהלך חייו הארוכים כתוצאה מקשרים מורכבים שהיו לו עם חלק ממכריו בצפת, בירושלים ובמיוחד בדמשק בעשרים השנים האחרונות של חייו. יריבו הגדול בדמשק היה רבי יעקב אבולעפיה, גם הוא מרבני צפת לשעבר שנודד לדמשק, נכדו של רבי יעקב בירב מחדש הסמיכה בצפת ורבה של הקהילה הספרדית בעיר. רבי יעקב אבולעפיה לעג לחזיונותיו של רח"ו ודחה את שיטתו בקבלה, שהסתמכה, לפחות בחלק המעשי שבה, על 'הקבלה הנבואית' ועל הפרקטיקות המיסטיות של רבי אברהם אבולעפיה בן המאה ה-13 (שעליו נכתב בגיליון 13 של 'סגולה').

גם עם רבי ישראל נג'ארה, 'נעים זמירות ישראל', אף הוא בן צפת שהיה באותם ימים בדמשק, הסתכסך רח"ו. בתקופת שהותו בדמשק המשיך רבי חיים ויטאל לחלום על צפת, והתגעגע לסמכות שאבדה לו. בסופו של דבר לא זכה רבי חיים ויטאל לראות את הכתבים מודפסים ומוצאים לאור, שהרי הוא עצמו גנז – או הורה לגנוז – את רובם במקומות שונים, ובין היתר גם בבתי הקברות של צפת, ירושלים וחברון, ואף בקברו שלו בדמשק. יוצא מן הכלל היה ספרו המונומנטלי 'עץ חיים', שמסכם את שיטת האר"י. הוא לא גנז ספר זה אלא החזיקו בביתו, אך לא הראה אותו לאיש. כתב היד נוד עם השנים למצרים, שם הגיע לידי רבי

באמצע שיט בכנרת מילא האר"י כוס מים, הגיש אותה לרבי חיים ויטאל ואמר: "עכשיו תשיג בזאת החכמה, כי אלו המים ששתית היו מבאר של מרים"

חיים דוד אוולאי (החיד"א) במאה ה-18. במהלך השנים עבר כתב היד לתוניסיה ולבסוף הגיע לירושלים. כיום נמצא כתב היד המקורי בידיים פרטיות בירושלים. על רקע זה יש להבין את 'שטר ההתקשרות' מ-1575 שבו פתחנו 12 חברים חתמו על שטר זה והתחייבו שלא להפיץ את תורת האר"י במשך עשר שנים ללא רשות רח"ו. כעבור עשר שנות ההתחייבות לפחות אחד מהחותמים לא היה מסוגל להתאפק יותר ועשה מעשה. רבי יהושע ז' נון מתואר באיגרת של רבי שלומיל מדרזניץ מראשית המאה ה-17 כ"אב בית דין בצפת וראש לכל ראשי הישיבות בצפת, ועל פיו יובאו כל

מבצע חשאי להעתקת תורת האר"י. מצבת קברו של רבי יהושע ז' נון בבית העלמין העתיק של צפת, במבט מלמעלה ומן הצד
צילום: יוסף סטפנסקי

ההקדשות של כל הגולה, והוא היה המשביר והמספיק לכל חכמי צפת ולכל העניים והאלמנות" (יוסף אביב"י, 'קבלת האר"י', כרך א', עמ' 41). במהלך השנים שלאחר מות האר"י ניסה רבי יהושע בכל כוחו לשכנע את רח"ו מורו לגלות לו את רזי תורת האר"י. הוא היה "משפיל את עצמו בפניו כתינוק הנושק לו ידיו ורגליו" (שם), אך כל הצפרותיו לא עזרו. והנה נפלה לידי ההודמנות. לאחר שהות ארוכה של יותר משמונה שנים בירושלים, כנראה בין השנים 1577-1585, חזר רח"ו לצפת ונפל למשכב, "מוטל על ערש דווי שנה תמימה" (שם). רבי יהושע שידל באמצעות חמישים זהובים את משה, אחיו של רח"ו, להוציא בחשאי מביתו של אחיו החולה חלק מספריו למשך שלושה ימים. ואכן, משה הוציא מבית אחיו שש מאות עמודים מכתביו של רח"ו ומסר אותם לרבי יהושע. הלה שכר מיד מאה סופרים, ובמשך שלושה ימים העתיק כל סופר שישה עמודים. עם תום מפעל ההעתקה החזיר משה את כתבי היד למקום מחבואם בבית אחיו. מיד לאחר החזרת כתבי היד חזר רח"ו לאיתנו, אך לא חש במה שקרה:

ותיכף באותה שעה חזר כבוד מורנו הרב רבי חיים לבריאותו ... ומאותו יום ואילך התפשטו הספרים בין יחידי סגולה בארץ ישראל (שם, עמ' 42).

כה, בדרך לא דרך, הודלפו לעולם לראשונה כתבי האר"י שנערכו על ידי רח"ו. לאחרונה נתגלה קברו של רבי יהושע בבית העלמין העתיק של צפת, והכתובת על מצבתו מפתיעה למדי. במקום לתאר את כראש ראשי הישיבות וגבאי הצדקה, נכתב על המצבה: "זאת המצבה] / לרופא המובהק / החסיד כר [=כבוד רבנו] / יהושע ז' נון / זע [=נחו עדין]". מסתבר שבנוסף לתפקידיו הציבוריים המרובים היה רבי יהושע גם רופא, עובדה שלא הייתה ידועה לנו

ביתה לשעבר של משפחת שאקי הידועה. עלי יסיף כתב על הקהילה בצפת:

מאז שלהי העת העתיקה לא הייתה עוד קהילה יהודית בזיכרון ההיסטורי שהייתה כה קרובה להתגשמות האידיאל של אחרית הימים (אגדת צפת – חיים ופנטסיה בעיר המקובלים, עמ' 291).

בקהילה זו בולטת במיוחד אישיותו של רבי חיים ויטאל, המייצגת אולי יותר מכל דמות אחרת את מאווייה, את שאיפותיה, את חלומותיה וגם את תסכוליה של הקהילה היהודית התוססת ביותר בעולם במאה ה-16. ■

לקריאה נוספת:

יוסף אביב, קבלת האר"י, יד יצחק בן-צבי, תשס"ח; איל דודסון, חכמי צפת בין השנים 1540-1615: מעמדם הדתי והחברתי, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, תש"ע; איל מירון (עורך), צפת וכל נתיבותיה, יד יצחק בן-צבי, תשס"ו; יוסף סטפנסקי, שדה התפוחים הקדושים, בית הכנסת האר"י האשכנזי בצפת, תש"ע; יוסף סטפנסקי ואליהו בן-טובים, כתובות קבורה מן המאות 16-17 בבית העלמין היהודי בצפת, חדשות ארכיאולוגיות באינטרנט, אתר רשות העתיקות, 2011; משה מ' פירשטיין, "ספר החזיונות", יומנו של רבי חיים ויטאל, יד יצחק בן-צבי, תשס"ו.

קודם. לאור זאת עולה ההשערה שרבי יהושע היה מן האנוסים – או צאצא שלהם – שכן רבים מהם היו רופאים, וביניהם גם רופאי מלכים. איל דודסון עסק לאחרונה בדמותו, והוא משער שרבי יהושע, רופא במקצועו, היה בעיקר מנהיג אדמיניסטרטיבי עשיר שהיה ממונה על כלכלת הישיבות בצפת ותמך בהן גם מכספו הפרטי.

מעט מאוד ידוע לנו על רבי יהושע. רבי יוסף מטראני (1568-1639) כתב ברשימותיו שהוא נהרג בשמ"ה (1585). אם ידיעה זו נכונה, אפשר שנהרג סמוך למעשה גנבת כתביו של רח"ו מביתו. יש להניח שרבי יהושע חיכה לסוף תקופת ההתחייבות שלא להפיץ את תורת האר"י לפני שהחליט להשיג את כתבי רבי חיים ויטאל בעורמה ולהפיצם. מכיוון ששטר ההתקשרות נחתם בכ"ה באב של"ה (1575), תוקפו פג בכ"ה באב שמ"ה (1585). ייתכן אם כן שרבי יהושע השיג את הכתבים בחדש אלול שמ"ה, ובאותו חודש – לפני תום שנת שמ"ה – מצא את מותו.

איפה היה ביתו של רבי חיים ויטאל בצפת? בחלום של רחל האשכנזית, שבו ראתה את רח"ו "מעופף ויורד מן השמים", נאמר על דירתו: "במרפסת עלייה שלה [של רחל האשכנזית] אשר אני דרתי שם" ('ספר החזיונות', עמ' 104). במקום אחר נכתב שגם רבי משה אלשיך קבע את מדרשו בחצר רחל האשכנזית. מכיוון שבית הכנסת הנקרא על שם האלשיך עומד עד היום ברובע היהודי, ניתן לשער שרבי חיים ויטאל התגורר בחצר הסמוכה לו,

רבי יהושע ין [אבן] נון שידל באמצעות חמישים זהובים את משה, אחיו של רבי חיים ויטאל, להוציא מביתו של אחיו החולה בחשאי את ספריו למשך שלושה ימים

קברו של רבי חיים ויטאל בדמשק, מהקהילות היהודיות המפוארות של סוריה נותרו כיום כ-25 יהודים בלבד, כולם בדמשק

מלמעלה למטה: מצבת מאיר בן באנשת; מצבת רבי משה הדיין; מצבת דוני ריינא אשת כבוד רבי גדליה הלוי נוחו עדן, אחותו של רבי חיים ויטאל צילום: יוסף סטפנסקי

אוצרות קבורים

ההיסטוריון חיים סידורה, העוסק כמעט עשרים שנה בתיעוד הקברים בבית הקברות העתיק של צפת, מעריך שבבית העלמין יש כ-9,000 מצבות שעליהן כתובות. המצבות הן ברובן ממאתיים השנים האחרונות, אך בעקבות ניקוי ושיקום של החלק הדרומי והעתיק של בית העלמין – באזור מערת האלשיך וקבר יהושע בן בארי – נחשפו בשנים האחרונות למעלה משלושים מצבות קבורה מהמאה ה-16 שעליהן כתובות בעברית. זהו הריכוז הגדול ביותר של כתובות עבריות עתיקות שנתגלה בארץ באתר אחד. במלאכת השיקום עוסקים הקדש בית העלמין והמועצה הדתית של צפת בראשות רב העיר, הרב שמואל אליהו, ונציגו בשטח דוד אפנור, בשיתוף 'קדמונינו' – הוועד להצלת קברי קדמונים. כחלק מהשיקום נבנו גשרי ברזל עיליים המובילים את אלפי המבקרים בין חלקות הקבורה, קובעו מחדש מאות מצבות, ונבנו מצבות חדשות מאבני גוויל ומבטון. כך הולך ונחשף אוצר בלום של מידע ארכיאולוגי המיתוסף למקורות ההיסטוריים על צפת בתקופת זוהרה. בפענוח הכתובות העתיקות עוסק אליהו בן טובים, תושב צפת, שמתמסר גם להגנתן מפני פגיעה. גם רשות העתיקות רואה ערך רב בריכוז מידע חשוב זה ובפרסומו, כחלק מטיפול במרקם הרובע היהודי העתיק כולו שעליו שוקדים כעת בפרויקט שימור קהילתי ייחודי.

מהקברים שנתגלו ניתן ללמוד על העושר ועל הגיוון של קהילת צפת בימי זוהרה שלה. בין האישים

שקבריהם נחשפו לאחרונה, מהם מוכרים ומהם שנתרו עלומים: רבי משה הדיין, שמצבתו היא הקדומה ביותר שתוארכה עד כה בבית העלמין, רפ"ה (1525); רבי עזריאל טרכוט, ראש ישיבה בצפת שצאצאיו עשו חיל באיטליה, רפ"ט (1529); רבי אברהם סורוגון, בן למשפחה ספרדית-תורכית ידועה, ש"ה (1545); רבי משה צהלון, אביו של רבי יום טוב צהלון, שמ"ה (1585); רבי אלעזר אזכרי, מחבר הפיוט 'דידי נפש', ש"ס (1600); רבי יוסף מטראני – המב"ט, שצ"ט (1639); החכם יוסף פלקון, ללא תאריך; רבי בנימין שאלוניקי, אישיות לא מוכרת, ללא תאריך; דוני ריינא אשת רבי גדליה הלוי מתלמידי האר"י, אחותו של רבי חיים ויטאל, ללא תאריך. בנוסף נחקרו לאחרונה מחדש שתי מצבות קבורה מפוארות שנחשפו בעבר: מצבתו של מאיר באנבנשת, שי"ג (1553), ולצדה מצבתו של שמואל הנשיא. שתיהן מסקרנות במיוחד בשל האפשרות שהן שייכות לבני משפחתה של הגבירה הידועה דונה גרציה נשיא. ייתכן שמדובר במאיר בנבנישת, אחיו הצעיר של צמח בנבנישתי בעלה של דונה גרציה, שגם נשא לאישה את בריאנדה, אחותה הצעירה של דונה גרציה. אם זה אכן קברו, אולי שמואל הנשיא שקבור לצדו אינו אלא אחיו של דון יוסף נשיא, שנשא לאישה את גרציה לה צ"קה (גרציה הקטנה) בתה של בריאנדה. ממצא זה מצית את הדמיון ומדרבן לערוך מחקר משולב – ארכיאולוגי והיסטורי – שיניב אולי מידע חדש על אחת המשפחות המפורסמות ביותר בעולם היהודי במאה ה-16.

שלחן ערוך

מטור אורח חיים הגקרא בית יוסף

הגדו הנאון מלכת חזר החכם השלם נהדר יוסף קארן טרזן מחרד אפרים קארן
 זצל איסר אור חזרתו וזרחת באור הזים בעיר צפת ת"ב ומעניי חזרתו נפוצות
 ביהודה ובישראל נודעו: וחבר הספר הזה קיצור שחיבורו הגדול
 אשר עשה על הארבעה טורים אשר קראם בית יוסף אשר
 בו כח מעשה חניד וכל יקר ראתה עש כרי שכל
 מבקש ה' ימצא מבוקשו בנקל כל דין ודין על
 טהורו באין אונס ואין רברים והכן
 לכל מטה ושלחן וכסא ומטרה
 אשר לאחד ילכו כח: כי מן מטרת רבי יוסף קב ונקי

שני ראשי תלמידי חכמים היו סגליו שכתב לפתח שתי ותיבותיו הסודיות

וכל צבא מעלה והקדוש ברוך הוא שומעים את קולכם.

... ואין אתם כמותם השוכבים על מיטות שן, שינה שהוא אחד משישים במיתה, וסרוחים על ערסותם, ואתם נדבקתם בה' והוא שמח בכם. לכן בניי התחזקו ואמצו ועלצו באהבת, בתורת, ביראתי. ואילו הייתם משערים אחד מאלף אלפי אלפים ורוב רבי רבנות מהצער אשר אני שרויה בו, לא הייתה נכנסת שמחה בלבכם ולא שחוק בפניכם, בזוכרכם כי בסיבתכם אני מושלכת בעפר. לכן חזקו ואמצו ועלצו בניי ידידיי המהדרים ואל תפסיקו הלימוד. כי חוט של חסד משוך עליכם ותורתכם ערבה לפני הקדוש ברוך הוא.

... וחזר ואמר: אשריכם בניי, שובו אל לימודכם ואל תפסיקו רגע, ועלו לארץ ישראל, כי לא כל העתים שוות, ואין מעצור להושיע ברב או במעט, ועיניכם אל תחוסו על כליכם כי טוב הארץ העליונה תאכלו, ואם תאבו ושמתם טוב הארץ ההיא תאכלו. לכן מהרו ועלו, כי אני המפרנסת לכם ואני אפרנסכם, ואתם שלום ובתיכם שלום וכל אשר לכם שלום.

... את כל הדברים האלה דיבר אלינו ושמעה אוזנינו, ורבות כהנה וכהנה מענייני החכמה, כמה וכמה הבטחות גדולות, וכולנו געינו בבכייה מרוב השמחה. וגם בשומענו צרת השכינה בעוונותינו, וקולה כחולה המתחננת אלינו, ואז נתחזקנו עד אור הבוקר ולא פסק גירסא מפומנא בגילה ורעדה.

... ואחר כך כחצות הלילה [של ליל שבועות השני, כמנהג הגלויות] חזר הדיבור פעם שנית, ודיבר שיעור שעה ויותר, וחזר לשבח עניין הלימוד ההוא. ואמר: ... מכאן והלאה תהיינה עיניכם פקוחות על דרכיכם, ואיש את רעהו יעזור ולאחיו יאמר חזק, והחלש יאמר גיבור אני, והחזיקו עצמכם לגדולים, כי אתם מבני היכלא דמלכא וזכיתם לפרוודו, השתדלו ליכנס לטרקלין ולא תצאו מהפרוודו, כי אשר יצא מפתח שער הפרוודו דמו בראשו. הקיצו בניי וראו כי אני מסברת אתכם, הקיצו ידידיי, התאמצו והיו לבניי חיל ... הקיצו שיכורים, כי הנה יום בא ויסיר האדם את אליילי כספו ומאודיו בהנאת העולם ואת אליילי זהבו חמדת הממון. ועלו לארץ ישראל, כי יש לאל ידכם, רק שאתם מוטבעים בטיט חמדת תבל והבליו (של"ה, מסכת שבועות, פרק ג' מצווה).

שער השולחן ערוך, דפוס ראשון, וציה 1565. מלבד איכותו של החיבור, הצלחתו נבעה גם ממהפכת הדפוס שאפשרה את תפוצתו המהירה. הדבר משתקף בדברי מגיה הספר המובאים במהדורה הראשונה: "ועם כי הרב יפעת אורו זורח כהיום בצפת תוב"ב, עם כל אלה מצודתו פרוסה בכל מקום אשר בשם ישראל יסונה. ומה גם עתה מאחרי חיבוריו אלו הובאו במסורת ברית הדפוס, אשר הן הנה היו כנפיים להם לעופף על פני תבל באופן בכל מקום אשר דבר המלך מגיע שמחה וששון ליהודים" ממאגר הספרים הסרוקים, הספרייה הלאומית, ירושלים

למטה: 'קבלת שבת של מקובלי צפת'. פרט מתוך ציורה של בלהה קריגר ברזל באדיבות הציירת

רבי ישעיהו הלוי הורביץ בספרו 'שני לוחות הברית' (של"ה):

דעו לכם כי הסכמנו החסיד נר"ו [נטריה רחמנא ופרקיה = ישמרהו הא-ל ויחיהו; כוונתו לרבי יוסף קארן] ואני עבדו ועבדיכם מהחברים לעמוד על נפשנו ליל שבועות ולגדר שינה מעינינו. ותודה לא-ל כן עלה בבידנו כי לא הפסקנו רגע, רק אשר תשמעו ותחי נפשכם ... וכל זה באימה,

ביראה, בניגון ובטעם, לא יאומן כי יסופר. ואחר כך למדנו משנה כל סדר זרעים, ואחר כך למדנו על דרך האמת.

ובעת שהתחלנו ללמוד המשנה ולמדנו שתי מסכתות, זיכנו בוראנו ונשמע את קול המדבר בפי החסיד נר"ו, קול גדול בחיתוך אותיות, וכל השכנים היו שומעים ולא מבינים. והיה הנעימות רב, והקול הולך וחזק, ונפלנו על פנינו ולא היה רוח באיש לישא עיניו ופניו לראות מרוב המורא. והדיבור ההוא מדבר עמנו והתחיל ואמר: שמעו ידידיי המהדרים מן המהדרים, ידידיי אהוביי שלום לכם, אשריכם ואשרי יולדתכם, אשריכם בעולם הזה אשריכם בעולם הבא, אשר שמתם על נפשכם לעטרני בלילה הזה, אשר זה כמה שנים נפלה עטרת ראשי ואין מנחם לי, ואני מושלכת בעפר חובקת אשפתות, ועתה החזרתם עטרה ליושנה. התחזקו ידידיי, התאמצו אהוביי, שמחו ועלצו ודעו כי אתם מבני עלייה וזכיתם להיות מהיכלא דמלכא, וקול תורתכם והבל פיהם עלה לפני הקדוש ברוך הוא ובקע כמה אווירים וכמה רקיעים עד שעלה, ומלאכים שתקו ושרפים דממו והחיות עמדו,

ראשית המאה ה-16 כבשו העות'מאנים את ארץ ישראל. שנים ספורות לפני כן רעדה האדמה תחת רגלי היהודים: מלך ספרד – ארץ שבה היו מרכזי התרבות והתורה המשמעותיים ביותר של עם ישראל באותה תקופה – גירש את כל היהודים מתחום שלטונו, ואלה החלו לחפש מנוח לכף רגלם. ביאזיט, הסולטן העות'מאני, הזמין אותם לממלכתו המתפשטת, כנראה משום שהבין את הפוטנציאל הכלכלי של המגורשים. ארץ ישראל לא הייתה אז עדיין תחת שלטונו, והיהודים התיישבו בערי המסחר הגדולות של תורכיה, ובהן הביירה איסטנבול (קושטא), ניקופול, סלוניקי ואיזמיר. שתי עובדות אלה – גירוש ספרד והכיבוש העות'מאני של הארץ – הן שיביאו, מהר למדי, לכינון המרכז ההלכתי והקבלי של צפת, שקשה להפריז בחשיבותו לעתיד העם היהודי.

בניקופול, היום בבולגריה, חיו ופעלו תלמידי חכמים בעלי חזון ושאיפה שנוולדו מעט לפני גירוש ספרד או מעט אחריו. לקראת חג השבועות רצ"ג (1533) החליטו רבי יוסף קארן, תלמיד חכם נודע בעיה, וחברו הצעיר החסיד רבי שלמה אלקבץ, למנוע שינה מעיניהם בליל חג השבועות הקרב ובא. מנהג זה, המקובל היום בכל קהילות ישראל, עוד לא התפשט ככל הידוע, ועל כן החלטתם זו נחשבה מיוחדת וראשונית. אותו ליל שבועות הביא עמו התגלות ששכנעה אותם להעמיק את יומרתם המשיחית ולעלות כעבור שנים מעטות לארץ ישראל, למרכז העולה של אותם ימים – צפת. רבי שלמה אלקבץ תיאר את הדברים באיגרת שאותה מצטט המקובל

אותו ליל שבועות הביא עמו התגלות ששכנעה אותם להעמיק את יומרתם המשיחית ולעלות כעבור שנים מעטות לצפת